

УДК 338.48-2-057.36

DOI: 10.31866/2616-7603.1.2018.151825

Валерій Кушнар'юв,
кандидат культурології, доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
fgrtb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9450-1428>

Оксана Поліщук,
магістрант,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
fgrtb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2369-0991>

МІЛІТАРІ-ТУРИЗМ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ТА ПІЗНАВАЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування мілітарі-туризму як інноваційного напрямку екстремального та пізнавально-розважально туризму. **Методологія дослідження** передбачає проведення аналізу основних теоретичних положень і принципів функціонування мілітарі – туризму, його місця в туристсько-рекреаційній діяльності, визначення основних критеріїв та принципів класифікації мілітарі-туризму. **Наукова новизна** полягає у ґрунтовному аналізі теоретико-методичних основ оцінки потенціалу мілітарі-туризму, здійсненні класифікації військових пам'яток та обґрунтовані їх ролі в організації мілітарі-туру, висвітлені світового досвіду організації військового туризму, виявлених проблем розвитку мілітарі-туризму, розробці й обґрунтовано перспективних шляхів розвитку військового туризму в Україні. Розроблено вимоги до мілітарі-турів. Обґрунтовано доцільність впровадження основних принципів організації мілітарі-туризму в туристсько-рекреаційну діяльність. Представлено класифікацію мілітарі-туризму як інноваційного напрямку екстремального та пізнавально-розважально туризму.

Ключові слова: мілітарі-туризм, військово-пригодницький туризм, військово-пізнавальний туризм, військово-історичні реконструкції бойових дій, екстремальні види туризму.

Постановка проблеми. Туризм – одна з найбільших сфер світової економіки, яка динамічно розвивається і в своєму розвитку орієнтується на споживача. Протягом останніх десятиліть туризм перетворив рекреаційні поїздки з розкоші для деяких на товар для багатьох. Постійно зростаючий попит на індивідуальність, розвиток інформаційних

технологій, широке використання мережі Інтернет породило численні пропозиції відпочинку.

Потреби в пригодах, пошук нових відчуттів, прагнення відкрити для себе нові світи підштовхнули розвиток пригодницького, екстремального й екзотичного туризму. На сьогоднішній день вельми популярним у світі стає військовий туризм, або мілітарі-туризм.

І якщо військовий туризм в Україні тільки починає розвиватися, то в багатьох країнах він вже давно користується попитом. У першу чергу там, де армія має багату історію, а також гарну технічну базу. Тільки в Європі існують 14 асоціацій військового туризму, в Парижі міститься штаб-квартира Всесвітньої асоціації військового туризму. У США, військові формування яких знаходяться в різних частинах світу і час від часу проводять бойові дії, туристичні фірми навіть надають путівки в місця реальних військових конфліктів. Китай купує списані іноземні військові кораблі і влаштовує в них музеї. У В'єтнамі військовий туризм вважається кращим чоловічим засобом для схуднення. Військовий туризм в Росії – один з найбільш популярних видів нестандартного туризму, який буває легальним (через туристичні агентства) і напів-легальним (через командирів окремих частин). На сьогодні у Польщі, Чехії, Німеччині, Франції та в інших європейських країнах активний інтерес викликають пам'ятки військово-інженерного мистецтва. Багато країн переживають справжній бум: вивчення і використання фортифікаційних пам'яток у туристських і виховних цілях стало модно.

В нашій країні мілітарі-туризм набирає прискорених обертів. Як правило, основна мета будь-якого мілітарі-туриста – отримати максимум інформації про той чи інший період історії, відмічений військовими діями. Туристи-мілітарі – активні, пристрасні, захоплені ідеєю, допитливі люди, які хочуть краще розуміти власну історію, відчувати зміни епох, вжитися в образи бойових генералів минулих років.

Інтерес до військової історії, батальних історичних битв у сучасних людей справді непідробний. Хтось хоче приміряти військовий мундир епохи наполеонівських воєн, хтось бачить себе офіцером або солдатом Другої світової війни і намагається пройти шлях дідів і прадідів.

Сучасні українці все більше хочуть знати історію своєї країни не за книжками, а відчутти її подих і, як прийнято говорити, відчутти її справжній смак, колір і запах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття мілітарі-туризму недостатньо вивчене. Це пояснюється тим, що військовий туризм є новим напрямком в туризмі, а також дуже дорогим задоволенням і тому недоступний для широких верств населення.

Існують різноманітні наукові точки зору щодо місця цього виду туризму у світовій системі класифікації видів туризму. Проте значної уваги визначенню військового туризму не приділялось, фундаментальних робіт не написано. Ці питання розглядали О. Любіцева (2008), Р. Шаправский, М. Кляп та Ф. Шандор (2001), А. Мельник (2012) та ін.

У 2010 р. Київський національний університет імені Тараса Шевченка запропонував Міністерству оборони розробити наукову програму розвитку військового туризму. Проте відповідь виконувача обов'язків директора Департаменту економічної діяльності Міноборони Новосьолова була негативною. Влада вважала, що здійснення видатків на додаткові дослідження у цій сфері є недоцільним. До цього часу якихось нормативних документів щодо розробки, організації та розвитку мілітарі-туризму не існує, а саме поняття навіть не зустрічається у Законі «Про туризм».

Матеріали та методи дослідження. Автором були використані матеріали, вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері досліджуваної проблематики. Попри наявність певного масиву досліджень і публікацій, присвячених різним аспектам розвитку мілітарі-туризм, роль мілітарі-туризму в патріотичному вихованні молоді вивчено недостатньо. Інформація була зібрана у навчальних посібниках, підручниках, наукових публікаціях, а також у відкритих ресурсах мережі Інтернет. Основними методами дослідження були аналіз та синтез опрацьованого матеріалу, методи об'єктивності та системності.

Мета статті – визначення основних понять і класифікаційних характеристик військового туризму, а також аналіз міжнародного досвіду в формуванні об'єктів і маршрутів військово-історичного значення, які можливо використати у туристичній діяльності, дослідження законодавчого стану щодо розвитку мілітарі-туризму та перспектив його поширення в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день поняття військового (мілітарі-туризму) туризму недостатньо досліджене. Існують різноманітні підходи до визначення цього поняття як у науковців, так і в туристичних клубах, які організують відпочинок у цій сфері.

Так А. Мельник (2012) у праці «Нестандартні види туризму. Особливості функціонування військового туризму» визначає військовий туризм як різновид туризму, метою якого є відвідування місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями. М. Кляп і Ф. Шандор (2011) у праці «Сучасні різновиди туризму» розглядають військовий туризм як туризм на місцях боїв і історичних битв для всіх зацікавлених, а також для ветеранів і родичів загиблих воїнів, відвідання існуючих та історичних військових об'єктів і полігонів, бойових морських кораблів, підводних човнів, катання на військовій техніці, стрільба зі зброї на полігонах і в тирах, участь у військових навчаннях та маневрах, перебування на полігонах в якості глядачів – *militarytour*, а також тури на відвідання воєнних концтаборів та в'язниць. Автори поділяють військовий туризм на такі підвиди:

- відвідування історичних місць і музеїв – *військово-історичний туризм*;
- стрільба з різних видів зброї, стрітбол чи пейтбол, відвідання магазинів зброї та ножів – *зброярський туризм*;
- життя в армійських умовах і участь у програмах військової підготовки, скаутинг, відвідання різних об'єктів і полігонів, катання на військовій техніці, польоти на військових літаках і вертольотах – *мілітарі-туризм*;

– відвідування «гарячих» точок планети та місць бойових дій – *воєнний туризм*.

У праці «Туризмознавство» О. Любіцевої (2008) зазначається, що мілітарі-туризм відноситься швидше до *розважального*, ніж екстремального виду. Автор зазначає, що військовий туризм надає можливість відчути себе в умовах військових навчань чи здійснення бойових дій і полягає в можливості оволодіння туристами навичок водіння бойових машин (танків, БТР тощо), здійснити політ у надзвуковому літаку, стрибнути з парашутом або навіть відвідати район бойових дій.

У статті «Military tourism» М. Храсовскі та К. Ноерес (2011) вказується, що військовий туризм – це відпочинок, який має військове підґрунтя. Автори виділяють дві складові туризму: продукти, що стосуються військового обладнання і розглядаються як сегмент *пригодницького туризму*, та продукти, що концентруються на історичних подіях і належать більше до *освітнього сегменту туризму*. У статті робиться акцент на першу складову, залишаючи останню на другому плані.

Мілітарі-туризм також розглядається у контексті спеціалізованого туризму. Так, В. Кіптенко (2010) у «Менеджменті туризму» визначає спеціалізований туризм як туризм, який здійснюється з метою вивчення специфічних особливостей того чи іншого місця, надбання індивідуального досвіду, виконання спортивних нормативів, активного відпочинку та ін. Автор зазначає, що мілітарі-туризм не може відноситись лише до пригодницького чи екстремального, адже у ньому присутні елементи розважальні і пізнавальні. Тому найкраще виділити його в окремий вид *спеціалізованого туризму*.

С. Дутчак та М. Дутчак (1999) в «Туристсько-краєзнавчих дослідженнях» вважають, що спеціалізований туризм – це система окремих сегментів туризму, в основу виділення яких поставлена мета подорожі. Автори виділяють у спеціалізованому туризмі *пізнавально-культурно-розважальний туризм* як складову, і саме в цьому сегменті бачать місце мілітарі-туризму.

Вивчивши всі джерела на задану тематику, у своїй роботі вважаю доцільним дати визначення мілітарі-туризму як частини сегменту *спеціалізованого туризму*, що містить елементи розважального, пригодницького, екстремального та пізнавально-історичного туризму, і включає в собі продукти, які стосуються військового обладнання та знання історичних подій. Оскільки військовий туризм стосується історичних битв, військової техніки і споруджень та військової справи в цілому, то можна виокремити такі види мілітарі-туризму:

– *військово-пізнавальний туризм* – це відвідування військових музеїв, виставок, конференцій.

– *військово-пригодницький туризм* – це купівля путівки або туру, що має у комплексі всі послуги щодо забезпечення активного відпочинку з використанням військової техніки та спорядження, відвідування територій та

споруд історичних бойових дій, морських бойових кораблів, підводних човнів, участь у військових навчаннях та маневрах, тури з визначеним терміном проживання в армії.

– *військово-історичні реконструкції бойових дій (battlefieldtours)* – відвідування масштабних реконструкцій історичних битв. Сучасна військова реконструкція поєднує історію, тактику бою, різноманітні мілітарні науки, скульптуру, кравецьке ремесло та багато чого іншого, наприклад чимало ентузіастів виготовляють фігурки чи відтворюють реальні бої.

Проведений аналіз дозволив представити класифікацію мілітарі-туризму як різновиду спеціалізованих видів туризму, яка подана на рис.1.

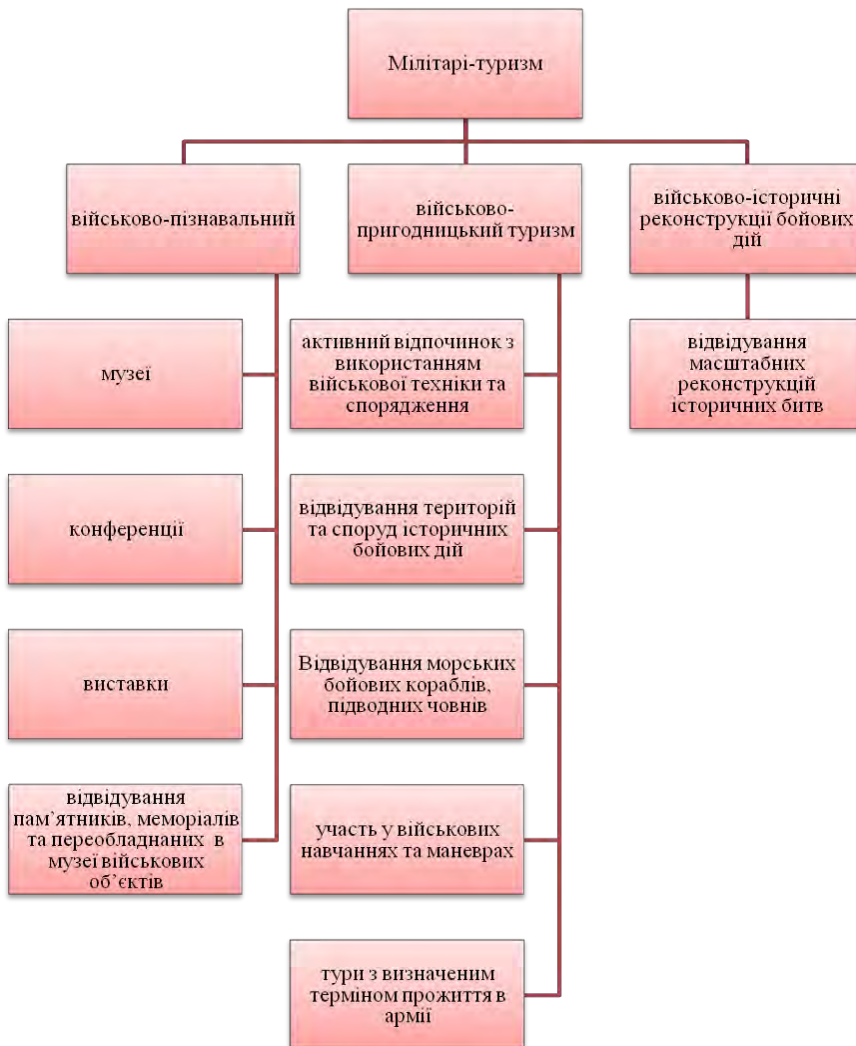

Рис.1 Класифікація мілітарі-туризму як спеціалізованого виду туризму

Існує ще один різновид мілітарі-туризму – нелегальні тури безпосередньо в зону військового конфлікту. Такі подорожі характеризуються великою небезпекою для туриста і нелегальністю, а отже, великою вартістю, так як безпека клієнта повинна обов'язково гарантуватись відповідальною компанією. На початку 1990-х під час війни в Югославії можна було потрапити у таку зону. У Росії любителі гострих відчуттів відправлялися до Чечні. Сьогодні у США діють туристичні компанії Warzone Tours та Untamed Borders, які спеціалізуються саме на цьому напрямку. Такі тури організують до Сирії, Афганістану, Лівану.

На нашу думку, це вельми смілива заява – назвати перебування в зоні бойових дій не те, що «військовим туризмом», а «туризмом» взагалі. Проте за соціальними опитуваннями на інтернет-ресурсах, більшість людей розуміють такі подорожі саме під мілітарі-туризмом. Отже, цілком раціонально віднести відвідування зони бойових дій до підвиду екстремального туризму, адже він має всі характеристики саме цього виду туризму.

За допомогою методу SWOT була здійснена оцінка перспективи розвитку мілітарі-туризм, результати якого подано в табл.1.

Таблиця 1

Оцінка перспективи розвитку мілітарі-туризму за SWOT аналізом

Сильні сторони (strengths): збереження військових об'єктів, які становлять інтерес для розвитку мілітарі-туризму, наявність та можливість використання полігонів, військової техніки та обладнання, тренування професійних кадрів у військовій справі, які можуть бути задіяні у військовому туризмі;
Слабкі сторони (weaknesses): недоступність та заборона відвідування окремих не функціонуючих об'єктів, слабе технічне оснащення об'єктів, відсутність фінансових засобів та інвестицій для розвитку галузі, відсутність законодавства у сфері військового туризму, висока вартість мілітарі-турів
Шанси (opportunities): зростання зацікавленості у розвитку мілітарі-туризму у країні, підтримка військового-туризму колишніми військовими службовцями та місцевими туристичними компаніями, створення клубів по наданню спеціальних послуг з мілітарі-відпочинку;
Загрози (threats): неприйняття наукової програми розвитку військового туризму, збереження відсутності законодавчої політика держави та регулювання розвитку цієї галузі, відсутність інвестицій, конкуренція інших держав, збереження несприятливих норм податкової політики для ведення малого бізнесу у країні.

Військовий туризм в останні десятиліття набуває все більшої популярності у світі. Багато країн з розвиненим військово-промисловим комплексом вже давно навчилися заробляти на людський тязі до пригод.

Найбільш динамічно мілітарі-туризм розвивається у таких країнах як США, Росія, Ізраїль, Франція, Чехія, Латвія, Німеччина, Фінляндія, Велика Британія, Китай, Польща, Швеція. У багатьох країнах створюються спеціальні асоціації військового туризму, які беруть на себе контроль за координуванням дій у розвитку мілітарі-туризму. За недостеменними

джерелами існує Всесвітня асоціація військового туризму, штаб-квартира якої знаходиться в Парижі.

Великою популярністю у туристів користуються лінії оборони, створені в основному в XIX–XX ст. Так, у Франції успішно експлуатується оборонна Лінія Мажино – система французьких укріплень (будувалася в 1929–1934 р.; удосконалювалася до 1940 р.) на кордоні з Німеччиною. Загальна довжина становила близько 400 км. Названа іменем військового міністра генерала Андре Мажино. До складу Лінії Мажино входили 39 дотів, 70 бункерів, 500 артилерійських і піхотних блоків, 500 казематів, а також бліндажі та пункти спостереження.

У Німеччині пропонуються тури Лінією Зігфріда. Це лінія захисних споруд (дзотів, протитанкових споруд), що простягалася більш ніж на 630 км з більш ніж 18 т. бункерів, тунелів та танкових пасток. Вона простягалася з Клеве аж до Нідерландів, проходячи по західному кордону старої Німецької Імперії до кордону зі Швейцарією. Адольф Гітлер планував побудувати лінію у 1936 р., однак закінчили її тільки у 1940 р.

Лінія Густава – основна оборонна лінія у системі німецьких фортифікаційних споруд під загальною назвою Зимової лінії в Центральній Італії в роки Другої світової війни. Основу оборонної лінії Густава створювала система фортифікаційних споруд, побудована навкіль стародавнього монастиря Монте-Кассіно, який розташовувався поблизу міста Кассіно.

У Фінляндії користується популярністю Лінія Маннергейма – смуга фортифікаційних укріплень, яка була побудована на Карельському перешийку у двадцяти-тридцять років 20 століття на випадок війни із Радянським Союзом.

У Хорватії за рішенням управління з туризму півострів Превлака, який не так давно був ареною військових дій, перетворюють на туристський центр, 560 закинутих військових об'єктів переобладнують у комфортабельні готелі, а два великих ангара – в конгрес-зал. Для туристів також відкрита велика фортеця на мисі Оштра, збудована в XIX ст.

В Латвії, під час туру північним регіоном Латвії – Курземе, туристам надається можливість познайомитися з секретною базою, що залишилася з радянських часів. Під час холодної війни потрапити сюди без спеціального дозволу уряду було неможливо. Туристів возять на радянському військовому вантажному автомобілі ГАЗ 66, щоб обстежити майже 90-кілометрову площу. Вони відвідують різні надсекретні військові об'єкти, включаючи і самий секретний – Старлет, який служив перехоплювачем радіосигналів і телефонних розмов країн НАТО і являється восьмим за величиною радіотелескопом у світі.

Польща теж пропонує військові тури. Наприклад, фортецю Осовець щорічно відвідують більше 47 тис. туристів. Колишні радянські доти, що опинилися після 1945 р. на території країни, реставруються і використовуються як туристські об'єкти.

В Ізраїлі пропонують усім бажаючим трішки інший спосіб розважитись – життя в армійських умовах і участь у програмах військової підготовки. Будь-який бажаючий може за тиждень пізнати усі реалії солдатського життя. В Хевроні самим відчайдушним туристам-добровольцям навіть пропонують взяти участь у контр-терористичній операції. Для початку екстремали освоюють ази управління бойовою технікою, зокрема танком «Меркано» і винищувачем F-15, потім проходять вогневу підготовку з «Узі» і M-16. Нарешті, закріплюють пройдений матеріал в навчальних боях – у змодельованих ситуаціях «новобранці» діляться на два ворожих табори і ведуть перестрілку зі зброї для пейнтболу. І вже після цього зі справжньою зброєю відправляються в нічний патруль по арабській території.

У Росії, США та й в Україні існують компанії, які можуть запропонувати життя в армійських умовах. У Росії такий «відпочинок» коштує приблизно 3 тисячі рублів (800 грн) за добу за койко-місце участині, миску перлової каші, стройову підготовку і легку форму нестатутних стосунків.

Сьогодні на туристському ринку Росії кількість компаній, які пропонують мілітарі-тури, збільшується. За соціологічними дослідженнями серед туроператорів слід виділити московські фірми «Воентур М» та «ТУР ЛЕНД», які пропонують великий вибір спеціальних програм: катання на танках, знайомство зі стрілецькою зброєю і ретро-бронетехнікою, польоти на літаках і вертольотах, відвідування колишніх секретних військових об'єктів і багато іншого. Кожен може здійснити свою мрію – покататися на танку або БТР, політати на літаку зі швидкістю звуку, піднятися з небо на повітряній кулі, постріляти з автомата або кулемета.

На місце головних атракцій військової тематики претендують аеродроми Підмосков'я, на яких організуються польоти для туристів. Для початківців там пропонують польоти на навчальних ЯК-52, які коштують \$200-250 в годину. У літаку можна випробувати на собі увесь доступний комплекс пілотажу.

Війни залишають після себе істотний слід і тому не дивно, що в багатьох країнах світу їм присвячують цілі музеї, в яких виставляють військову техніку, речі та документи. Ці музеї присвячені авіатехніці, морській техніці, наземній техніці, війнам Античності та Середньовіччя та ін. Неможливо перечислити всі, але хочу представити шість військових музеїв, які варті уваги будь-якої людини.

1. Музей військової історії в Брюсселі, (Бельгія)

У Королівському музеї армії і військової історії в Брюсселі представлено все, що так чи інакше пов'язане з армією і мистецтвом воювати. Тому він вважається одним з найбільших у світі військових музеїв. Наявна велика колекція військових літаків, форм, нагород, стрілецької зброї, артилерії, бронетехніки.

2. Авіаносець Intrepid, (Нью-Йорк, США)

Легендарний американський авіаносець Intrepid на прізвисько The Fighting є музеєм під відкритим небом ось вже впродовж 30 років. Intrepid

несе на борту історичні зразки морської зброї і палубних винищувачів і штурмовиків, крім того, на його палубі встановлений один з трьох останніх космічних човників – «Ентерпрайз» I» («Бойова» I»).

3. Центральний музей ВВС в Моніно, (Росія)

У шести ангарах і на великому відкритому майданчику можна побачити літаки ВПС Третього рейху і крилаті машини союзників СРСР у Другій світовій війні. Крім того, саме в цьому музеї виставлений легендарний «Ілля Муромець» і бомбардувальник Ту-4, з якого проходилися перші в СРСР випробування атомної бомби.

4. Бронетанковий музей «Бейт ха-Шаріон», (Латрун, Ізраїль)

В Ізраїлі знаходиться один з найбільших музеїв бронетехніки. Всього він налічує більше 200 одиниць танків, самохідних знарядь, БМП і гусеничних машин підтримки, велика частина з яких була створена в середині ХХ століття, хоча є й техніка початку ХХ століття. У числі експонатів – бойові машини Ізраїлю, СРСР, Великобританії, США, Німеччини.

5. Військовий музей в Белграді, (Сербія)

Він був заснований ще в 1924 році і за майже 90 років встиг накопичити безліч експонатів, що стосуються історії воєн на Балканському півострові.

6. Національний музей авіації та космонавтики (Вашингтон, США)

Національний музей авіації та космонавтики у Вашингтоні – найбільший у світі аерокосмічний музей. У ньому зібрано велика кількість зразків літаків і космічних кораблів, а також все, що пов'язано з повітроплаванням. Є в музеї і величезна кількість військових літаків.

Ще однією складовою мілітарі-туризму є «жива історія» – історична реконструкція бойових дій. З усіх елементів військового туризму ця складова найбільш поширена і популярна.

Найактивніша у цій сфері Європа, яка постійно організовує різноманітні історичні реконструкції та фестивалі.

Так, в Англії проводять реконструкції на тематику середньовічних битв, на баталії світових воєн. У Франції проводиться повітряно-десантна військова реконструкція в Карентане.

Найкращим прикладом військової реконструкції є дійство на полі битви біля Гетітсберга в США – одного з найважливіших подій Громадянської війни 1863–1865 рр. На полі відтворюються події війни Півночі і Півдня, бої перемежуються освітніми семінарами, балами з живою музикою.

У Польщі реконструюють «Битву під Грюнвальдом», яка збирає для участі понад 1000 осіб. За час існування цієї реконструкції (з 2003 р.), потужність його так зросла, що в 2007 р. на нього приїхало більше 100 000 туристів.

У Росії щорічно проводиться майже два десятки великих військово-історичних реконструкцій бойових дій. Так, з 2007 р., адміністрація Калінінградської області проводить на своїй території два фестивалі: Військово-історичне свято, присвячене штурму Кенігсберга (1945 р.) в Калінінграді та

міжнародне військово-історичне дійство «Війна і мир», присвячене 200-річчю Тильзітського світу. Також яскравим прикладом є комплекс військово-історичного туризму на Бородінському полі. Росіяни активно розкручують тему 1812 р. як популярний бренд, що привертає до себе увагу любителів історії і просто любителів великих і гучних шоу з усього світу.

Популярністю серед туристів користуються так звані мілітарі-готелі. З часів Другої Світової Війни в горах Швейцарії збереглося 13 тис. укріплень. У бункерах відкрито кілька готелів: від дорогих, як «Клаустра» у гірському масиві Санкт-Готтара на висоті 2 500 метрів, до готелю «Нуль зірок» в кантоні Санкт-Галлен. Подібні готелі існують також у Чехії, Франції та США. На просторах СНД мілітарі-готелів немає взагалі. Україна ж наразі може похизуватися лише одним мілітарі-готелем «Грінгоф», хоча потенціал для створення таких закладів набагато більший, ніж у Швейцарії та США.

Усім шанувальникам мілітарі-туризму допомогою слугують різноманітні інтернет-сторінки туристичних мілітарі-клубів, туристичних фірм, журнали, інтернет-видання чи звичайні ресурси, які рекламують такий вид туризму. Таким виданням був журнал «Battlefields Review», який виходив з 1998–2003 рр. у Великій Британії. Цей журнал публікувався раз на два місяці і присвячувався дослідженню та вивченню битв по всьому світу. Випуск № 1 мав 72 сторінок, основна частина фокусувалась на полях битв Бельгії. Наразі дослідження підтверджують, що було видано 26 номерів.

European Tourist Guide – інтернет-ресурс, де описуються різноманітні атракції в галузі туризму. Цей путівник класифікував та представив на розгляд багато цікавих музеїв і туристичних визначних пам'яток, що стосуються військової історії Європи. У таких музеях знаходяться танки, гармати, канони, зброя, це можуть бути музеї-бункери, фортеці, ДЗОТи, ДОТи тощо. Інформація важлива ще тим, що на кожен об'єкт є гіперпосилання на інтернет-сторінку, яка зображає музей чи пам'ятку на картографічному супутниковому зображенні у реальному часі, надає інформацію про них та вказує електронну пошту.

Висновки та рекомендації. На сьогоднішній день поняття військового туризму та його місце в системі туризму недостатньо досліджене. Це пояснюється тим, що військовий туризм є новим напрямком в туризмі, а також дуже дорогим задоволенням і тому недоступний для широких верств населення.

Мілітарі-туризм розглядають як складову спеціалізованого туризму, а точніше – екстремального, пригодницького та розважального. Існують різноманітні наукові точки зору щодо місця цього виду туризму у світовій системі класифікації видів туризму.

На основі літературних джерел на задану тематику, надано визначення мілітарі-туризму як частини сегменту *спеціалізованого туризму*, що містить елементи розважального, пригодницького, екстремального та пізнавально-історичного туризму, і включає продукти, які стосуються військового обладнання та знання історичних подій. Також запропонована класифікація підвидів військового туризму:

- військово-пізнавальний туризм;
- військово-пригодницький туризм;
- військово-історичні реконструкції бойових дій.

Методологічним підґрунтям вирішення поставлених завдань слугувала низка традиційних загальнонаукових методів дослідження. Детально охарактеризована методологія, яка застосовувалась у дослідженні. За допомогою методу SWOT-аналізу проведений загальний аналіз стану розвитку мілітарі-туризму в Україні.

Висвітлений загальний світовий досвід організації видів військового туризму, охарактеризовані найпопулярніші об'єкти, відкриті для загального доступу.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Дутчак, С.В., & Дутчак, М.В. (1999). Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області. В *Туристсько-краєзнавчі дослідження* (Вип. 2, с. 123-136). Київ: Кармаліта.
- Кіптенко, В.К. (2010). *Менеджмент туризму*. Київ: Знання.
- Кляп, М.П., & Шандор, Ф.Ф. (2011). *Сучасні різновиди туризму*. Київ: Знання.
- Любіцева, О.О., & Бабарицька, В.К. (2008). *Туризмознавство: вступ до фаху*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".
- Мельник, А. (2012). Нестандартні види туризму. Особливості функціонування військового туризму. *Краєзнавство, географія, туризм*, 16, 3-5.
- Hrusovsky, M., & Noeres, K. (2011). Military tourism. In A. Papathanassis (Ed.) *The Long Tail of Tourism: Holiday Niches and their Impact on Mainstream Tourism* (pp. 87-94). Wiesbaden: Gabler.
- Kowalczyk, A. (2000). *Geografia turystyki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

REFERENCES

- Dutchak, S.V., & Dutchak, M.V. (1999). Deaki aspekty vydilennia sehmentiv spetsializovanoho turyzmu ta yikh stan na terytorii Chernivetskoï oblasti. [Some aspects of the allocation of segments of specialized tourism and their status on the territory of the Chernivtsi region]. In *Turystsko-kraieznavchi doslidzhennia* [Tourist-lore studies] (Issue 2, pp. 123-136). Kyiv: Karmalita [in Ukrainian].
- Hrusovsky, M., Noere, K. (2011). Military tourism. In A. Papathanassis (Ed.) *The long tail of tourism: holiday niches and their impact on mainstream tourism* (pp. 87-94). Wiesbaden: Gabler [in English].
- Kiptenko, V.K. (2010). *Menedzhment turyzmu* [Tourism Management]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Kliap, M.P., & Shandor, F.F. (2011). *Suchasni riznovydy turyzmu* [Modern varieties of tourism]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Kowalczyk, A. (2000). *Geografia turystyki* [Tourism geography] Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].

- Liubitseva, O.O., & Babarytska, V.K. (2008). *Turyzmoznavstvo: vstup do fakhu* [Tourism Studies: Introduction to the Specialty]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet" [in Ukrainian].
- Melnyk, A. (2012). Nestandardni vydy turyzmu. Osoblyvosti funktsionuvannya viiskovoho turyzmu [Non-standard types of tourism. Features of the functioning of military tourism]. *Kraieznavstvo, heohrafiia, turyzm*, 16, 3-5 [in Ukrainian].

UDC 338.48-2-057.36

Valerii Kushnarov,
Candidate of Cultural Studies,
Associate Professor,
Kiev National University
of Culture and Arts,
Kiev, Ukraine
fgrtb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9450-1428>

Oksana Polishchuk,
Undergraduate,
Kiev National University
of Culture and Arts,
Kiev, Ukraine
fgrtb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2369-0991>

**MILITARY-TOURISM AS AN INNOVATIVE DIRECTION
OF EXTREME AND COGNITIVE-ENTERTAINING TOURISM**

The purpose of the study is the theoretical justification of military-tourism as an innovative direction for the extreme and cognitive-entertaining tourism. **The methodology** of the study involves an analysis of the main theoretical positions and principles of the military-tourism functioning, its place in tourist and recreational activities, the definition of the main criteria and principles of the military tourism classification. **The scientific novelty** lies in a substantial analysis of theoretical and methodological foundations for the assessment of the military-tourism potential, classification of military monuments and their roles in the military-tour organization, highlighting the world experience in the military tourism organizing, identifying the problems of the military tourism development, projecting and substantiation of promising ways of developing military tourism in Ukraine. Requirements for military tours are developed. The expediency of implementation of the basic military tourism organizing principles in the tourist-recreational activities is substantiated. The classification of military-tourism as an innovative direction of extreme and cognitive-entertaining tourism is presented.

Keywords: military-tourism, cognitive-entertaining tourism, military-historical reconstruction of hostilities, extreme types of tourism.